

- PORCELLOTTI, STEFANO 2005. Pesci d'Italia, ittiofauna delle acque dolci. Libri Editore Plan, Firenze.
- RADCLIFFE, WILLIAM 1921. Fishing from the earliest times. J. Murray, London.
- RAY, JOHN 1713. Synopsis methodica avium & piscium. London.
- RISSO, ANTOINE 1827. Histoire naturelle des principales productions de l'Europe Méridionale et particulièrement de celles des environs de Nice et des Alpes Maritimes. Paris–Strasbourg.
- RONDELET, GUILLAUME 1554. Libri de piscibus marinis. Lugduni (Lyon).
- SCHONEVELDE, STEPHANUS 1624. Ichthyologia. Hamburg.
- SMITH, CHARLES 1750. The antient and present state of the county and city of Cork. Dublin.
- SVETOVIDOV, ANATOLIJ NIKOLAEVICS 1979. Merlucciidae. In J. C. HUREAU – TH. MONOD eds., Checklist of the fishes of the north-eastern Atlantic and of the Mediterranean 1. Unesco, Paris. 300–2.
- TAYLOR, DALE – SILAS, SAMUEL 1730. The history and antiquities of Harwich and Dovercourt. London.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2007. Idegen szavak szótára. Osiris kiadó, Bp.
- TÓTFALUSI ISTVÁN 2001. Idegen szavak etimológiai szótára. Anno Kiadó, Bp.
- TÓTFALUSI ISTVÁN 2005. Idegenszó-tár. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- UILex. = Uj idők lexikona 1–24. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Bp., 1937.
- Urania = Urania állatvilág. Halak, kétéltűek, hüllők. Gondolat Kiadó, Bp., 1969.
- VNAE. = GOZMÁNY LÁSZLÓ, Vocabularium nominum animalium Europae septem linguis redactum. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979.
- W. = Wikipedia. <http://en.wikipedia.org>; <http://de.wikipedia.org>. (2012. 12. 01.)
- WbZ. = ERWIN HENTSCHEL – GÜNTHER WAGNER, Wörterbuch der Zoologie. Elsevier, München–Heidelberg, 2004.
- Webster's = Webster's Revised Unabridged Dictionary. C. & G. Merriam Co. Springfield, Mass, 1913.
- WHEELER, ALWYNE 1977. Das grosse Buch der Fische. Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart.
- WOTTON, EDWARD 1552. De differentiis animalium. Paris.

RÁCZ JÁNOS

Király és karéj. HOLLER LÁSZLÓ a Magyar Nyelv 2013. évi 1. számában – SZENTGYÖRGYI RUDOLFFAL (vö. SZENTGYÖRGYI 2012) is vitázva – az 1109. évi másolatból ismert veszprémvölgyi görög oklevelet nagy meggyőző erővel Gézának tulajdonítja, s az elveszett eredeti dokumentum keletkezését a 980 körüli évtizedre (975–985) teszi. Érvelésének nem sarkalatos, inkább kiegészítő eleme tanulmányának a *κράλ(ης)* uralkodói címmel foglalkozó **IV. 4.** pontja, amelyben amellet érvel, hogy ez a titulus nem szerepelhetett az elveszett eredetiben, hanem csak az 1109. évi másolatban került a szövegbe. HOLLER fejtegetése a magyar *király* szó eredetét is érinti, a szerző ugyanis határozottan elveti a magyar szó jól ismert és általánosan elfogadott szláv etimológiáját (*király* < déli szláv vagy cseh–morva–szlovák **kral'*, végső soron Nagy Károly frank uralkodó *Karl* ~ *Karal* nevéből), s helyette egy másik szláv etimológiát javasol, mégpedig *király* szavunkat a szláv *krajb (nála „középszláv *кpaй*”) ’valaminek a széle; peremvidék, határvidék’ szóra kívánja visszavezetni (HOLLER 2013: 63–4). A szerző itt visszautal egy korábbi tanulmányára, amelyben korábban ezt az etimológiát már felvetette (HOLLER 1996: 952–4), de az nem keltett megfelelő visszhangot a magyar nyelvtörténészek között. Megvallom, a maga korában az én figyelmemet is elkerülte ez a tekintélyes történettudományi folyóiratban megjelent, de egy terjedelmes tanulmányban mégis elrejtett etimológiai fejtegetés. Nem tisztzem, hogy a magyar nyelvtörténészek nevében nyilatkozzam, de mivel mind az elutasított régi, mind pedig a javasolt új

szófejtés szláv vonatkozású, helyénvalónak gondolom, hogy legalább most, másodszeri s ezúttal immár nyelvtudományi orgánumban való megjelenése után állást foglaljak HOLLER LÁSZLÓ nem szokványos szófejtésével kapcsolatban.

Nézzük először azt, hogy mi a kifogása a szerzőnek a *király* hagyományos etimológiája ellen. A mostani tanulmányban a szerző csupán leszögezi elutasító álláspontját: „A leghatározottabban elvetem a *király* szó szláv változatait Nagy Károly nevéből eredeztető 18. század végi ad hoc ötletet, amelyet a jelentős hangtani-kronológiai problémák dacára »lánc-hivatkozásként« [...] ismételnék az etimológiai munkák immár több mint két évszázada” (HOLLER 2013: 64). Az ellenérvek a korábbi tanulmányban találhatók: „A Nagy Károly nevéből való származtatást azonban teljesen megalapozatlannak tartom, mivel a szó Nagy Károly halálát követő két évszázadban nem fordul elő méltóságnévként bizonyítottan írott forrásban” (HOLLER 1996: 952). Valóban nincs adatunk a szóra sem a szlávból, sem a magyarból eredetiben fennmaradt 9–10. századi szövegekből, de hát pontosan datált szláv nyelvemlékeink csak a 11. századtól vannak, s e téren a magyar még rosszabbul áll. Ilyen alapon a *császárszár* etimológiája még inkább megkérdőjelezhető lenne, hiszen annak szláv előképe Julius Caesar halála után ezer évig nem dokumentálható a magyarban. Egy másik érv hasonló jellegű: „Az is ellene szól annak, hogy az eredeti oklevélben szerepelt volna a *kral* alak, hogy ebben az esetben egy nyilvánvalóan szláv eredetű szó jóval korábban jelenne meg Magyarországon, mint szláv nyelvi közegben” (HOLLER 1996: 953). Ezen nem kellene fennakadni, hiszen korai szláv jövevényszavaink nagy tömege elég ékesen bizonyítja, hogy Magyarországon is volt szláv nyelvi közeg a honfoglalást követő egy-kétszáz évben. Egyébként sem ritkaság, hogy az írásbeliség indulásának eltérő időrendje folytán valamely nyelv szavai jövevényszókként előbb dokumentálhatók az átvevő nyelvben, mind az átadóban. Tömegével lehet példákat hozni erre a szláv világban például az óukránból, ahol számos, az ólengyelből átvett jövevényszó előbb fordul elő, mint magában az átadó ólengyelben, egyszerűen azért, mert a Lengyelországhoz csatolt Halics számára a helyi hagyományoknak megfelelően a lengyel királyok is „oroszul” (óukrán nyelven) írt okleveleket adtak ki, míg a tulajdonképpeni Lengyelországban a latin volt ekkor az oklevelek nyelve (vö. ZOLTÁN 1978). A magyarban is van egy olyan litván eredetű szó (*venter* ~ *vöntör* ~ *véter* 'vesszővarsa'), amely megvan számos kelet- és közép-európai nyelvben, de a magyarban írták le legkorábban (1506), míg magában a litvánban csak 1747 óta adatolható (ZOLTÁN 1999). Van olyan szójelentés a magyarban (*méh* 'uterus'), amely egyetlen szláv nyelvben sincs meg, még sincs semmi okunk kételkedni abban, hogy a szlávból származik (< *měchъ 'zsák, tömlő', KNIEZSA: SzlJsz. 1: 334).

E korábbi tanulmány jegyzeteiből derül ki az is, hogy mit tekint a szerző jelentős hangtani problémának a *király* hagyományos etimológiájában: MELICH JÁNOS néhány hangtani észrevételéről van szó, amelyek az etimológia lényegét nem érintik, csupán a szláv **kral'ь* > magyar *király* jelentésbeli és hangtani fejlődését pontosítják (MELICH 1908: 29). A szláv és a magyar szó eredetével kapcsolatban az elmúlt kétszáz évben megjelent teljes szakirodalmat véleményem szerint nem méltányos sommásan „lánc-hivatkozásnak” minősíteni. Elég, ha csak egy pillantást vetünk OLEG TRUBACEV tanulmányzámba menő szócikkébe az általa szerkesztett ósszláv etimológiai szótárban, hogy belássuk: a szó etimológiáját JOSEF DOBROVSKÝ 18. század végi „ad hoc ötletétől” máig számos kiváló nyelvész hozzájárulása alapozta meg (ESSJa. 11: 82–9). Nincs jelenleg semmi ok arra, hogy a bolgár, macedón *крал*, szerb, horvát, szlovén *králj*, cseh, szlovák *král*, lengyel *król*, orosz, ukrán *король* 'ki-

rály' szabályosan kikövetkeztethető közös előzményét (**kārl'ь*) ne Nagy Károly nevében (*Carl* ~ *Caral*) lássuk, legalábbis a szláv szónak valamennyire is komolyan vehető alternatív etimológiája jelenleg nincs.

Ettől persze még lehetne új etimont keresni a magyar *király* szónak. Azonban az, amit HOLLER LÁSZLÓ a hagyományos etimológia helyett ajánl, nem hogy nem jobb, hanem határozottan gyengébb annál. Az összláv *krajь eredetileg 'szelet' jelentésű szó (a *krojiti 'szel' igéből képzett főnév, vö. ESSJa 12: 88–9) a mai szláv nyelvekben jelentheti többek között a következőket: 'széle valaminek', 'határvidék', 'ország'. Ebből származik a magyar *karéj* ~ *karaj* (a nyelvjárásokban *karáj* is, KNIEZSA, SzJsz 1: 255). HOLLER valamiféle 'örgróf'-ot (vö. német *Markgraf* tkp. 'határgrof') lát a magyar *király* korai alakjaiban, amire igazában nincs bizonyíték. Ehhez kell neki a (többek között) 'határvidék' jelentésű szláv *krajь. Ez azonban hangtanilag nem fogadható el, mert míg a **kral'ь* > *király* esetében a magyar szóvégi *-ly* tökéletesen harmonizál a szláv palatális *l*-lel, addig egy szláv *krajь kiinduló alakból a magyar szó végén csakis *-j* várható, amint az a *karéj* ~ *karaj* esetében be is következett. A jelentés területén is gyengébb ez a magyarázat az eredetinél, mert hiszen az összláv **kārl'ь* szó szabályos reflexei a szláv nyelvekben mindenütt 'király'-t jelentenek (az ortodox szlávoknál ráadásul hangsúlyosan nyugati 'király'-t, mert náluk a bibliai és más keleti királyok, majd a saját uralkodók titulusa *carb* (< *cēsarb*). A 'határvidék' jelentésű szláv *krajь-ból a szlávban képző nélkül nem lehetett semmiféle 'uralkodó' jelentésű szó. Ha viszont, mint a szerző állítja, a *κράλ(ης)* nem a magyar, hanem a bizánci szóhasználatot tükrözi, akkor meg a bizánci görögben kellett végbemennie ennek a szokatlan jelentésváltozásnak, ráadásul ebben az esetben is jelentkezik ugyanaz a hangtani probléma, tudniillik hogy miért lett egy szláv *j*-ből *l* a bizánci görögben.

Az igazi nehézség a szláv **kral'ь* > magyar *király* esetében az, hogy miért nem lett a **kral'ь*-ből éppúgy *karály, ahogy a *bratь-ből *barát* vagy a *brazda-ból *barázda*. Erre igazán meggyőző magyarázatot nem találunk sem MELICH idézett cikkében, sem ott idézett vitapartnereinél. MELICH *krāl* > *káral > *káral > *kéral*, *kéraly* > *király* hangfejlődést tesz fel a magyarban, noha, mint írja, „az *a – á* > *o – á* sort a *királynál* nem tudjuk kimutatni” (MELICH 1908: 26). Kétségtelen, hogy a *király* egyedül áll abban a tekintetben, hogy a szókezdő mássalhangzó-torlódás feloldása nem az átadó nyelvi magánhangzóval analóg magánhangzóval történik (vö. KESZLER 1969: 40). JEVGENIJ CHELIMSKIJ (1988; 2000: 433–5) mutatott rá arra a lehetőségre, hogy ha a magyar nem közvetlenül a szlávból, hanem török közvetítéssel vette át a szót, akkor ez a probléma könnyen megoldódik, mivel a törökben a magyartól eltérően a szókezdő mássalhangzó-csoportok felbontására nem az átadó nyelvi magánhangzó analógja, hanem egy rövid (hangrendtől függően) *ī* ~ *i* betoldásával történt. Tehát ha feltesszük, hogy a szláv **kral'ь* szó nem közvetlenül a szláv köznép nyelvéből, hanem – amit a szó jelentése is valószínűsít – a részben török nyelvű elit nyelvének közvetítésével, egy török *qīral alakon keresztül került a magyarba, ez a hangtani nehézség magától megszűnik.

Lehetne erre persze mondani, hogy török közvetítéssel a szláv *krajь-ből is *kiráj lett volna a magyarban. Ez igaz, sőt a karacsáj-balkárban CHELIMSKIJ szerint (1988: 54, 2000: 434) van is *qīrai* (< orosz *кpaи*), de a *krajь-ből ezen az úton csakis *kiráj, semmi esetre sem *király* lehetett volna. HOLLER LÁSZLÓ egyébként mindkét idézett tanulmányában végig adós marad az általa feltételezett szláv *j* > görög *l'* > magyar *ly* hangfejlődés magyarázatával, az olvasónak az a benyomása, mintha a szerző a *ly*-t már a 12. századi magyarban is a *j* grafikai

dublettjeként kezelné. Nem teljesen világos, hogy mire alapozza a szerző az alábbi megállapítását: „Ez a magyarázat [szláv *krajb > görög *κράλ(ης)*] nemcsak a *király* szó kialakulását magyarázza meg, hanem egy lényeges indokot szolgáltat arra nézve, hogy Törkia nem lehet azonos Magyarországgal, hiszen a *kral* szó hangzásában idegen mind a finnugor, mind a török nyelvektől, használata és jelentésének a transzformációja csak szlávok lakta nyelvterületről kiindulva képzelhető el. Figyelembe véve viszont a szlavisztika azon megállapítását, hogy a szó eredetét a horvát dialektusban kell keressük, Törkiának Horvátország melletti elhelyezkedésére egy nyelvészeti érvt is kaptunk” (HOLLER 1996: 954). Ha a *krajb szó eredetét kell a horvátban keresnünk, az félreértés: a szó ósszláv eredetű, minden szláv nyelvben megvan (legfeljebb nem mindenütt ugyanazokban a jelentésekben). Ha a **kral'*-ról van szó, erről KNEZSA ISTVÁN csak azt mondja, hogy „délnyugati vagy északnyugati szláv”, vagyis megvan a csehben, a szlovákban, a szlovénben, a szerbben és a horvátban. Ez az eloszlás pontosan az, ami a pannóniai szlávra feltételezhető. KNEZSA ugyan valóban a horvátot valószínűsíti a magyar *király* forrásaként, de nem nyelvészeti, hanem t ö r t é n e t i megfontolások alapján (KNEZSA, SzJsz 1: 268–9). Mindezek után nem gondolom, hogy ezt n y e l v é s z e t i érvtnek nevezhetnénk bármiféle lokalizáció mellett.

Végeredményben tehát HOLLER LÁSZLÓ új etimológiája nem állja ki a nyelvészeti kritika próbáját. Úgy vélem azonban, hogy a szerzőnek nincs is szüksége erre fő tézise bizonyításához, vagyis ahhoz, hogy meggyőzzön bennünket arról, hogy a veszprémvölgyi görög oklevél az 1. számú magyar oklevél. Ehhez képest másodrangú kérdés az, hogy szerepelt-e a *κράλ(ης)* uralkodói cím az eredetiben. Véleményem szerint semmi akadály nem volt annak, hogy a **kral'* méltóságnevet Géza idejében mind a hazai szlávok, mind tőlük átvéve a magyarok – török és finnugor nyelvek egyaránt – ismerhessék, vagyis minden további nélkül szerepelhetett már az oklevél eredetijében akkor is, ha az Géza idején keletkezett. A magam részéről úgy gondolom, hogy a XI–XII. századi bizánci görög nyelvű forrásokban csak magyar vezérekre és uralkodókra vonatkozó *κράλ(ης)* a görögben egzoníma (xenizmus) volt, és forrása maguknak e magyar fejedelmeknek a kísérete és tolmácsaik lehettek, vagyis nem a bizánci szóhasználat terjedt ki a magyarokra, hanem a bizánciak tartották tiszteletben a magyar diplomácia által uralkodókra használt szláv titulust (vö. KOTŁOWSKA 2012: 93–5). Ne feledjük, hogy a magyarok és a bizánciak között a természetes közvetítő nyelv a szláv volt, hiszen Bizáncban bőséggel rendelkezésre álltak görög–szláv kétnyelvűek, míg a magyarok között nem volt hiány szláv–magyar kétnyelvűekből, amiről nyelvünk szubsztrátum jellegű korai szláv jövevényszavai tömegén túl kétségtávkül balkáni eredetű, eredetileg a keresztény terminológiai körébe tartozó szláv szavaink és kifejezések is tanúskodnak (*hálát ad, karácsony, pitvar*, vö. Zoltán 1986). A veszprémvölgyi oklevél amúgy sem a bizánci császári kancellária dagályos stílusában íródott, hanem a bizánci magánoklevél formai elemeit mutatja (MORAVCSIK 1938: 411), akárcsak a legrégibb orosz oklevelek, ahol ugyanolyan nyelvi kompetenciájú (görög–szláv kétnyelvű) misszionáriusok működtek és honosították meg bizánci magánoklevelek formuláit a kialakuló fejedelmi kancelláriákban (ZOLTÁN 1987). Mindenesetre a *κράλ(ης)* szó ott van az oklevél 1109. évi másolatában, az eredeti meg nincs meg, így biztosan állítani, hogy a másolók tették bele, véleményem szerint nem lehet.

A hivatkozott irodalom

- CHELIMSKIJ, JE. A. [ХЕЛИМСКИЙ, Е. А.] 1988. *Király* и *olasz*. К истории ранних славяно-тюрко-венгерских связей. In: Славяне и их соседи. Место взаимных влияний в процессе общественного и культурного развития эпохи феодализма (Сборник тезисов). Институт славяноведения и балканистики АН СССР, Москва. 53–5. [Új kiadása: CHELIMSKIJ 2000: 433–5.]
- CHELIMSKIJ, JE. A. [ХЕЛИМСКИЙ, Е. А.] 2000. Компаративистика, уралистика: Лекции и статьи. Языки русской культуры, Москва.
- ESSJA. = TRUBAČEV, O. N. szerk., [Трубачев, О. Н. ред.] Этимологический словарь славянских языков: Общеславянский лексический фонд 1–. Наука, Москва, 1974–.
- HOLLER LÁSZLÓ 1996. A magyar korona néhány alapkérdéséről. Századok 130: 907–64.
- HOLLER LÁSZLÓ 2013. A veszprémi görög rítusú monostor alapító- és adománylevelének datálásáról és további kérdéseiről. Megjegyzések Szentgyörgyi Rudolf tanulmányához. Magyar Nyelv 109: 50–67.
- KESZLER BORBÁLA 1969. A szókezdő mássalhangzó-torlódások feloldása korai jövevényszavainkban. Nyelvtudományi Értekezések 63. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KIRÁLY PÉTER szerk. 1986. Cirill és Metód tevékenysége Pannóniában. ELTE, Bp. (= Hungaro-Bulgarica 1.)
- KNEZSA, SZIJSZ. = KNEZSA ISTVÁN, A magyar nyelv szláv jövevényszavai 1/1–2. Akadémiai Kiadó, Bp., 1955.
- KOTŁOWSKA, ANNA 2012. Słowianie w historiografii bizantyńskiej XI–XII wieku. Z Polskich Studiów Slawistycznych. Seria 12. Językoznawstwo. Warszawa. 91–6.
- KUGLER NÓRA – LENGYEL KLÁRA szerk. 1999. Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Bp.
- MELICH JÁNOS 1908. Megjegyzések a „király” szóhoz. Magyar Nyelv 4: 24–9.
- MORAVCSIK GYULA 1938. Görögnyelvű monostorok Szent István korában. SzIEI.1: 387–422.
- SZIE. = SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. 1–3. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása – a Szent István-Társulat bizománya, Bp., 1938.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2012. A veszprémvölgyi apácamonostor görög nyelvű adománylevele – legelső hazai nyelvemlékünk? Magyar Nyelv 108: 303–22, 385–99.
- ZOLTÁN ANDRÁS 1978. Wczesne zapożyczenia polskie w języku rosyjskim a polska leksykografia historyczna. Annales Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Linguistica 9: 211–9.
- ZOLTÁN, ANDRÁS 1986. К вопросу о православном пласте венгерской христианской терминологии. In: KIRÁLY szerk. 1986. 130–7.
- ZOLTÁN, ANDRÁS 1987. *Ce азъ...* К вопросу о происхождении начальной формулы древнерусских грамот. Russian Linguistics 11: 179–86.
- ZOLTÁN ANDRÁS 1999. Vannak-e balti jövevényszavaink? In: KUGLER–LENGYEL szerk. 1999. 336–40.

ZOLTÁN ANDRÁS